

DESDIBUIXANT FRONTERES. FRANCESC SERÉS,
ETNOGRAFIA I LITERATURA¹
MONTserrat CLUA I FAINÉ
Universitat Autònoma de Barcelona

1. ANTROPOLOGIA I LITERATURA

Hi ha un acord generalitzat dins dels estudis antropològics que diu que la relació entre la disciplina i la literatura va començar relativament tard tenint en compte el desenvolupament històric de l'antropologia sociocultural, iniciada a la segona meitat del XIX a Europa i els Estats Units. No serà fins als anys noranta del segle XX, quan es produeix el que es podria anomenar el gir literari dins el corrent postmodern, que l'antropologia començarà a introduir l'element de l'escriptura i la ficció en els seus interessos i reflexions. Abans d'aquesta data la disciplina s'havia pensat i construït com una ciència social que, malgrat el seu fort caràcter humanístic, s'havia de centrar en objectius, finalitats i objectes d'estudi que s'allunyaven de la literatura tant en termes teòrics com metodològics.

En termes teòrics perquè des dels seus orígens i en gran part de la seva història, l'antropologia s'havia dedicat exclusivament a l'estudi de les cultures dels pobles anomenats «primitius» o «exòtics». És a dir, d'aquelles societats definides principalment perquè no tenien escriptura i, per tant, s'assumia que tampoc tenien literatura entesa segons els paràmetres etnocèntrics occidentals. En l'estudi etnogràfic es prestava atenció a tots els àmbits de la vida social d'un grup, des de les seves formes de subsistència fins a les seves creences religioses, incloent l'àmbit de la creació artística en la producció d'objectes materials o musicals quan n'hi havia. La resta quedava reduïda a un àmbit de-

1. L'autora vol agrair a la Societat Catalana de Llengua i Literatura i als organitzadors del Simposi «Francesc Serés, la pell de la realitat», especialment als seus coordinadors Josep Camps i Maria Dasca, la invitació a participar-hi.

nominat literatura oral, en la qual s'estudiaven els relats de mites, contes o llegendes a través dels quals les comunitats estudiades s'autorepresentaven i narraven. La tasca de l'etnògraf aquí era la d'aplegar i fixar en paper aquestes històries transmeses de forma oral per a fer-ne una anàlisi centrada en el seu paper de transmissió d'identitat, memòria històrica i com a claus per interpretar el sentit de pràctiques i conductes culturals específiques, però deixant fora qualsevol anàlisi estètica o literària de les narratives recollides.

En termes metodològics la separació entre l'àmbit antropològic i el literari encara era més explícit. En tant que ciència social s'havia d'aplicar una metodologia rigorosament positivista per aconseguir un coneixement empíric d'altres realitats socials i per construir teories científicament sòlides per interpretar els humans i la diversitat cultural. Per això als etnògrafs se'ls entrenava no només en tècniques d'observació i recollida de dades el màxim d'objectives possible, sinó també per utilitzar una escriptura acadèmica que fos asèptica, objectiva, rigorosa i científica. Dit d'una altra manera, en una «literatura gris» que reflectís fidelment i de manera neutra la realitat, utilitzant un llenguatge que reforcés l'aire de veracitat dels arguments teòrics i evitant en tot moment qualsevol forma narrativa que generés una proximitat o similitud amb l'escriptura de ficció. Es tractava de marcar clarament la diferència entre el coneixement i la invenció, entre l'objectivitat i la subjectivitat.

Tot i que des del punt de vista de l'antropologia més positivista encara es manté la defensa aferrissada de les fronteres epistemològiques que separen (i han de separar) l'antropologia de la literatura, a finals dels anys vuitanta es va donar dins la disciplina un gir epistemològic cap a desenvolupaments més humanístics. Un gir que va posar en el focus la importància de l'escriptura dins la pràctica antropològica, desdibuixant la frontera entre les diferents formes de narrativa científica/humanista i entre ficció/no-ficció. El canvi de paradigma es va produir amb la publicació del llibre de l'antropòleg nord-americà Clifford Geertz titulat *Works and Lives: The Anthropologist As Author* (1989), que fou el punt de partida del postmodernisme desenvolupat a l'antropologia a la dècada dels noranta.

Geertz va fer una lectura de l'escriptura antropològica des de la teoria literària a través de l'anàlisi dels diferents estils literaris de qua-

tre autors clàssics que són referents fonamentals dins l'antropologia: Claude Lévi-Strauss, Edward Evan Evans-Pritchard, Bronislaw Malinowski i Ruth Benedict (GEERTZ 1989). I d'aquesta manera, va obrir la porta a pensar les etnografies —és a dir, els llibres on els antropòlegs descriuen i expliquen les societats o els elements culturals que estan analitzant— no sols com a productes científics de transmissió de coneixement, sinó també com a productes literaris, com a textos que apliquen unes tècniques narratives específiques i que aquestes tenen molt a veure a l'hora de convèncer més o menys els lectors de la veracitat d'allò que estan descrivint.

El llibre va causar commoció en el món antropològic perquè va ser el primer a trencar una frontera epistemològica implícita que hi havia hagut fins llavors dins la disciplina: la que separava radicalment l'escriptura científica professional de l'escriptura de ficció. En preguntar-se fins a quin punt la ciència antropològica està basada en tècniques narratives, Geertz va evidenciar que una part fonamental del treball antropològic es basa en el procés d'escriure. Com a estudiosos d'altres cultures, el principal mètode d'investigació qualitativa de l'etnògraf o etnògrafa és el treball de camp, que es fonamenta en una observació participant en la societat objecte d'estudi. Aquesta observació és recollida a través d'un diari de camp, on l'etnògraf posa per escrit les seves experiències, idees i sensacions viscudes durant la recerca. També es recull la interpretació dels subjectes a través d'entrevistes que són gravades i transcrites. És a partir d'aquest material escrit que s'obtenen les dades empíriques que després s'analitzen i articulen en un altre model d'escriptura: un informe, article o monografia publicats. És a dir, com deia l'antropòloga de la Universitat de Colorado Carol McGranahan (2014: s.n.), la disciplina ja no pot ignorar més que «els antropòlegs sempre han estat escriptors. Però no sempre hem prestat atenció a l'escriptura com a artesanía o com a pràctica, més enllà de ser un vehicle de comunicació del coneixement. No es tracta només d'escriure, sinó d'escriure bé».²

El que denunciava McGranahan és que els i les antropòlogues escrivim molt, l'escriptura és una tècnica fonamental de la nostra tasca

2. La traducció de l'anglès és de l'autora.

professional, malgrat que no l'hem incorporat en la formació disciplinada: no se'ns capacita per a ser bons escriptors, no hi ha cap assignatura de la carrera dedicada a aprendre a escriure. No és estrany, doncs, que en els darrers anys alguns doctorands d'antropologia hagin optat per apuntar-se a tallers d'escriptura literària de cara a aprendre a escriure una bona tesi etnogràfica.

En qualsevol cas, aquest canvi de perspectiva de la relació entre l'antropologia i la literatura va generar una nova relació entre els dos camps en, com a mínim, dos àmbits o nivells diferents: per una banda, en l'ús de la literatura com a material etnogràfic; per l'altra, en la importància de la narrativa de ficció com a font de coneixement antropològic. El que es vol mostrar en aquest capítol és com Francesc Serés és un autor que es troba en aquest espai que desdibuixa les fronteres disciplinàries entre antropologia i literatura, tant pel que fa a l'ús que podem fer de la seva obra com a material etnogràfic, com en la importància de la mirada antropològica que creiem que fonamenta una bona part de les seves creacions.

2. LA LECTURA ETNOGRÀFICA DE L'OBRA DE SERÉS

Com dèiem, un dels efectes de l'obertura de l'interès antropològic per la literatura influeix en la proposta d'una sèrie d'antropòlegs de fer ús de les obres literàries en tant que productes culturals que, més enllà del seu valor estètic, poden ser llegits i usats com a material de caire etnogràfic.

Es parteix de l'assumpció que, més enllà de la història de ficció contada en l'argument, és evident que la literatura s'escriu des de i en un determinat context social i cultural que la condiciona i que al seu torn la pròpia obra literària reflecteix. A no ser que la composició treballada sigui una utopia, una distopia o una obra de ciència-ficció (i fins i tot possiblement també en aquests casos),³ per tal que els lectors entenguin i assumeixen la història com a creïble, tota peça literària reflecteix un espai i pràctiques culturals compartides en un mo-

3. Sobre la relació entre antropologia i ciència-ficció vegeu STOVER (1973).

ment històric específic. Una novel·la o una obra de teatre són un mirall dels valors, normes, pràctiques i cosmovisions compartides per l'autor amb el seu públic quan escriu. I, si és així, se'n pot fer una lectura antropològica (ERIKSEN 1994).

Això és el que va fer l'antropòleg de la Universitat de Barcelona Joan Frigolé, que l'any 1995 va publicar *Un etnólogo en el teatro. Ensayo antropológico sobre Federico García Lorca*, una proposta d'interpretació del teatre lorquí a partir de la seva contextualització etnogràfica. Però també a la inversa: una lectura etnogràfica de la cultura rural andalusa a través de *Bodas de sangre*, *Yerma*, *Doña Rosita la soltera* i *La casa de Bernarda Alba*. Una proposta similar és la que vam fer amb Teresa Iribarren, amb una anàlisi de l'obra *Èrem quatre*, de Lluís Ferran de Pol, posant-la en relació amb la vivència de l'exili d'antropòlegs i escriptors catalans a Mèxic durant la postguerra (CLUA & IRIBARREN 2015). Més recentment trobem el treball de l'antropòleg de la Universitat de Girona Eliseu Carbonell, que ha fet una anàlisi de la vivència del temps a l'Empordà a partir de l'obra de Josep Pla (CARBONELL 2022).

Aquest ús de la ficció com a material etnogràfic va més enllà de les propostes teòriques i pot prendre també una dimensió pedagògica, com la que he posat en pràctica en les classes que imparteixo de l'assignatura «Antropologia dels Pobles d'Espanya», dins del Grau d'Antropologia. En les classes s'utilitzen novel·les espanyoles i catalanes com a material etnogràfic *per se* o per il·lustrar d'una manera més clara i directa el contingut teòric que s'està treballant (CLUA I FAINÉ 2019). És aquí on pren protagonisme l'obra de Francesc Serés, que té com a punt de referència la societat catalana que estem estudiant a l'assignatura i que posa el focus en aquelles realitats menys visibles (o directament que es volen ignorar) de la nostra realitat. Tant els contes de la trilogia de *De fems i de marbres* (2003), com molt especialment *La pell de la frontera* (2014), esdevenen materials de lectura per conèixer, a través de la ficció, realitats etnogràfiques que precisament han estat poc o gens investigades per l'antropologia catalana i espanyola. Per una banda, la classe obrera i la classe mitjana catalana —especialment, però no només, de l'àmbit rural— que viu i sobreviu amb oficis «no extraordinaris» però necessaris per al funcionament de la nostra societat. Per l'altra, aquella realitat migratòria no europea pobra que des de finals dels anys noran-

ta habita i treballa (conviu?) en el món rural i l'entorn urbà que hi ha més enllà de l'àrea metropolitana barcelonina.

Persones, feines i classes socials que potser no són prou especials per ser objecte de la literatura però que, lamentablement, tampoc ho han estat per a la recerca antropològica al nostre país. Cal dir que l'antropologia a Espanya es va desenvolupar tard com a conseqüència del trencament provocat per la Guerra Civil i la llarga dictadura. I que s'ha caracteritzat per ser una antropologia practicada principalment «a casa» pels antropòlegs espanyols, que investigaven sobre la societat de la qual eren membres (AGUIRRE 1992). No és estrany, doncs, que en els seus primers desenvolupaments els i les joves antropòlogues formats a la universitat de finals dels setanta busquessin l'alteritat dins del propi país. Però també la distància cultural necessària per poder fer etnografia en aquells llocs més allunyats de la seva realitat. Ja fossin pastors transhumants del Pirineu, comunitats gitanes marginades o, després, amb l'arribada de la migració econòmica extracomunitària de finals dels vuitanta del segle passat, en la diversitat intercultural i religiosa que aquesta migració comportava. Aquest enfocament, primer a l'alta muntanya, després en els barris marginals de les zones urbanes (quasi unànimement de Barcelona i la seva àrea propera), ha provocat una manca d'investigació antropològica sobre les classes productives agrícoles i industrials catalanes com a objecte d'estudi, i un oblit d'una gran part del territori català com a espai de recerca. Una absència especialment sagnant en les terres de la Catalunya Nova i les zones interiors entre Lleida, Tarragona i la Franja.

És aquí on l'obra de Serés esdevé una font imprescindible per a conèixer de segona mà i a través de la literatura una realitat de la qual no tenim cap altre material antropològic disponible. Especialment els disset contes del llibre *La força de la gravetat* (2006), on ens parla de les persones que viuen treballant en oficis quotidians als quals prestem poca atenció, com els de camioner transportista, metge rural, viatjant o controlador del port, però sense els quals el país no funcionaria. Aquest interès de Serés per explicar(-nos) les «petites històries dels que no tenen història» (SERÉS 2014), en un món en constant canvi i transformació —lenta però implacable—, un món que quan es mou «s'acarona i s'esgarrapa», apareix de manera condensada en els

contes. Però esdevé ampliat i aprofundit en la descripció que fa de la realitat d'uns (nous) «altres catalans»: els immigrants arribats a Saidí, Alfarràs o Fraga a *La pell de la frontera* (2014).

Aquesta obra, difícilment classificable en cap gènere literari, ha esdevingut imprescindible en les classes d'antropologia dels pobles d'Espanya i és la més representativa de l'autor per a analitzar la seva relació com a escriptor amb l'antropologia. Perquè el valor de l'obra de Serés va més enllà del tema del qual ens parla, sinó que inclou la manera amb què ho fa. En termes de la narrativa utilitzada però també, i molt especialment, en l'ús de tècniques antropològiques en la seva forma d'escriptura.

3. LA IMPORTÀNCIA DE L'ANTROPOLOGIA EN L'ESCRITURA

Com s'ha dit anteriorment, a partir del gir postmodern dins la disciplina es va desdibuixar la frontera entre les diferents formes de narrativa (CLIFFORD & MARCUS 1986, ARCHETTI 1994). No es tracta sols d'evidenciar que una part fonamental del nostre treball passa a través del procés d'escriure, fins al punt que «els antropòlegs som escriptors» (MCGRANAHAN 2014: s.n). Perquè aquest ús tècnic de l'escriptura potser només ens convertiria en escribes i no en escriptors. Es tracta, com va demostrar Geertz, de la importància de les tècniques narratives a l'hora de transmetre el missatge: de posar en evidència que «el com» expressem les nostres idees intervé en la nostra capacitat de convèncer el lector sobre la veracitat del que estem explicant. Aquest gir literari dins la disciplina, especialment per part de la interpretació més humanista de l'antropologia, va generar un interès a estudiar i reconèixer la proximitat entre escriptures aparentment separades més pels seus objectius i finalitats (fer ciència / crear una obra d'art) que pels seus procediments tècnics i metodològics (WULFF 2016). I mostrarà com, en una disciplina que té una doble ànima, entre les humanitats i les ciències socials, no és estrany que molts antropòlegs/es siguin persones a qui els agradi escriure i tinguin interès en la literatura de ficció. Això es veu molt clarament als Estats Units, on és força habitual i està normalitzat trobar professionals que combinen ser i fer d'antropòlegs amb ser escriptors de novel·la o poesia.

Seguint l'interès en aquesta relació entre escriptura narrativa i escriptura acadèmica, l'any 2015 vaig realitzar una recerca sobre la presència a Catalunya d'antropòlegs-escriptors o d'escriptors que havien tingut una formació prèvia en antropologia. La recerca va consistir a entrevistar diferents antropòlegs i antropòlogues que fossin novel·listes. L'objectiu era conèixer com entenien la relació entre les dues formes d'escriptura, així com el paper que l'antropologia tenia en la seva escriptura de ficció; però també a la inversa, com l'escriptura literària intervenia (o no) en la seva forma d'escriure antropologia.⁴ La recerca es va acotar a la producció de novel·la publicada a Catalunya,⁵ sense distingir en quina llengua escrivien aquests antropòlegs catalans, tot i que la majoria dels que vaig entrevistar són escriptors en llengua catalana, alguns dels quals veus literàries destacades del panorama català. Fou aleshores que vaig descobrir que, més enllà del cas potser més conegut d'Albert Sánchez Piñol, calia incloure autors com Francesc Serés, que havia fet la llicenciatura d'Antropologia a la Universitat de Barcelona després d'estudiar Belles Arts.

La investigació es va centrar en vuit antropòlegs o antropòlegs-escriptors (set homes, només una dona): Dolores Juliano Corregido (1932-2022), Josep R. Llobera (1939-2010), Joan Francesc Mira Casterà (1939), Alberto Cardín Garay (1948-1992), Albert Sánchez Piñol (1965), Jordi Tomàs i Guilera (1971), Francesc Serés Guillén (1972) i Adrià Pujol Cruells (1974).⁶ Només se'n van poder entrevistar sis, perquè dos d'ells, Llobera i Cardín, ja havien mort.⁷ A part de la clara di-

4. En la recerca no es va fer una anàlisi literària o antropològica del contingut de les obres publicades o de la presència de temes antropològics en la narració. Per a una lectura en aquest sentit vegeu l'anàlisi de l'antropòloga Ester Massó (2020) de l'obra *La pell freda* d'Albert Sánchez Piñol.

5. Posteriorment he conegut antropòlegs que han escrit poesia, però no l'havien publicada.

6. Després de fer la recerca vaig conèixer el cas d'un altre antropòleg, Miguel Pajares, que ha publicat novel·la en castellà en paral·lel a la seva obra acadèmica.

7. El cas de Cardín és especialment significatiu perquè sembla que fou una clara influència per a Serés mentre aquest era estudiant de Belles Arts a la Universitat de Barcelona, on Cardín era professor titular d'antropologia. Alberto Cardín Garay fou un antropòleg, editor, escriptor i traductor d'origen asturià que es va traslladar a Barcelona als anys setanta. Mort prematurament a primers dels noranta, fou molt actiu en

ferència de gènere, a destacar que dos d'ells escrivien en castellà (Juliano i Cardín), mentre que la resta ho fa habitualment en català. Sánchez Piñol és l'únic que, havent desenvolupat una carrera en català, va publicar una novel·la escrita en castellà, *Victus*, apareguda el 2012.

Dels resultats de la recerca apareix una doble separació en el perfil dels autors: en termes d'edat i en termes de com relacionen l'antropologia amb la literatura. Pel que fa a l'edat, hi ha una diferència generacional, entre un grup que podríem anomenar «sènior», nascut als anys trenta (Llobera, Mira i Juliano), i un altre de joves nascuts a la dècada que va entre meitats dels seixanta i els setanta (Sánchez-Piñol, Tomàs, Serés i Pujol).⁸ Cal destacar que tots aquests autors «júnior» van estudiar antropologia a la Universitat de Barcelona i van passar per les classes de Manuel Delgado, un antropòleg que apareix citat com a influent en la seva formació en totes les entrevistes realitzades.

Aquesta diferència generacional en general es correspon també a la diferent posició que cada un d'ells pren en la relació entre ambdós àmbits i que podríem agrupar en tres perfils o categories:

a) antropòlegs que escriuen una novel·la cap al final de la carrera acadèmica;

b) antropòlegs-escriptors que han combinat el treball antropològic amb la publicació de novel·les de ficció;

c) escriptors que provenen de l'antropologia.

En el primer perfil hi ha dos autors sènior que no són coneguts per la seva obra literària, Josep Ramon Llobera⁹ i Dolores Juliano, però que són dos grans referents dins l'antropologia espanyola. Aquests,

tots els àmbits intel·lectuals de l'època, especialment en l'àmbit LGTBI, del qual va esdevenir un referent. Vinculat al món de la creació literària, incloent la poesia, l'any 1988 fou nomenat membre fundador de la Societat d'Estudis Literaris. Va traduir clàssics de l'antropologia com Gilles Deleuze o Claude Lévi-Strauss, però també escriptors com Oscar Wilde o T. E. Lawrence.

8. Enmig de les dues generacions hi ha una figura que no encaixa cronològicament a l'esquema: el desaparegut Alberto Cardín, que és una mica més jove que els autors sènior però que no pertany tampoc a la generació jove.

9. Llobera, pocs anys abans de morir, va autoeditar amb el pseudònim de Francis L. Russell una novel·la autobiogràfica titulada *Memòries d'un passat llunyà* (2006), que aparegué publicada en una edició a càrrec d'Adrià Pujol a Pollen Edicions el 2015.

després d'haver construït una llarga i sòlida carrera de recerca seguint els estrictes marcs de la metodologia científica, un cop jubilats van publicar una obra de ficció amb elements més o menys autobiogràfics. Sembla que els dos autors ho varen fer com una espècie de *divertimento* que es van permetre fer al final de la carrera, quan l'escriptura de ficció no podia interferir en el seu prestigi acadèmic. En el cas de Juliano, a través de la narrativa de ficció sentia que podia continuar amb els temes que havia treballat científicament però fer-ho des d'un llenguatge diferent que li permetia acostar-s'hi d'una manera que no permet l'assaig acadèmic.¹⁰

En el segon perfil trobem els anomenats antropòlegs-escriptors: és a dir, antropòlegs que s'han format i exerceixen professionalment com a tals (fent docència, realitzant recerca i publicant a l'acadèmia), però que paral·lelament s'han dedicat a escriure novel·les i contes de ficció. Aquí se situaria el treball pioner de Cardín i també de dos autors joves: Jordi Tomàs i Adrià Pujol. El 2015 ambdós autors potser encara no eren gaire coneguts dins del món literari, tot i que Tomàs havia publicat en una de les més prestigioses editorials catalanes com és Proa.¹¹ I el que llavors era la darrera obra d'Adrià Pujol, *Picadura de Barcelona* (2014), havia estat rebuda amb molt bones crítiques i havia estat traduïda al castellà. S'ha de dir que des de llavors el perfil de Pujol ha anat fent-se més fort dins l'àmbit literari, sense que, fins ara, hagi deixat la seva tasca com a antropòleg professional.¹²

10. Entrevista a Dolores Juliano Corregido (17 d'octubre de 2015). També va explicar que sempre havia escrit contes i poesia, tot i que no havia gosat publicar-los. El 2015, amb 83 anys, va publicar en format ebook (Amazon Kindle) una novel·la negra *La pluma de la lechuza*. Just abans de la seva mort va aparèixer la seva darrera obra, *La magia de la razón. Memorias imaginarias de Cristina de Suecia* (Dado Ediciones, 2022), una novel·la-assaig que interpreta de manera lliure fets històrics reals. El llibre inclou una entrevista que li feu Enrique Santamaria (2022) on Juliano parla de les seves experiències amb l'escriptura.

11. Ens referim a les obres de Jordi Tomàs i Guilera, *Un cor aixanti* (2008) i *El mar dels traïdors* (2013), publicades ambdues a la col·lecció «A tot vent» de Proa.

12. Adrià Pujol Cruells té una important producció entre obres d'assaig, biografies, ficció i no-ficció, i també com a traductor. Rebé el Premi Crítica Serra d'Or de Traducció per la versió de *L'eclipsi* de George Perec.

I finalment, el darrer perfil seria el dels escriptors que són reconeguts públicament i en el món literari català, i que tenen orígens antropològics no sempre coneguts pel gran públic. En aquest perfil tenim un precedent sènior, Joan Francesc Mira, i el cas d'un conegut escriptor català, Albert Sánchez-Piñol.¹³ És en aquest grup on situo a Francesc Serés, si bé hi ha una diferència important entre Serés i els dos primers. En el cas de Mira i Sánchez-Piñol es tracta de dos d'escriptors que no van començar com a tals, sinó que van estudiar i practicar l'antropologia com a professió. Però en un moment de la seva vida, per circumstàncies diverses, la faceta literària es va imposar com a forma de vida per sobre de la carrera antropològica i, al final, es va convertir en la seva única activitat. Serés, en canvi, després de llicenciar-se en antropologia no va arribar a exercir mai d'antropòleg. És per això que no se'n considera o que no s'identifica com a tal.¹⁴

És innegable que Serés és, en primer lloc i sobretot, un escriptor que ha practicat la literatura en forma de contes, teatre i novel·la. Però, a parer meu, la part d'antropòleg de Serés està present en la seva obra, tant pel que fa a l'aplicació de la metodologia de recerca etnogràfica en la preparació i documentació en les seves obres literàries —tal com ell mateix explicava en l'entrevista realitzada—, com en la mirada que aplica a l'hora d'escollir què i com narrar quines realitats. Aquesta perspectiva antropològica és especialment evident en el cas de *La pell de la frontera* (2014), on l'autor directament utilitza tècniques de recerca etnogràfica habituals com les entrevistes, les converses informals, l'observació més o menys participant i la fotografia. Un conjunt

13. Joan Francesc Mira Casterà va estudiar i va doctorar-se en antropologia, la qual va exercir durant molts anys, fins a esdevenir pioner i fundador de l'antropologia al País Valencià. Paral·lelament ha estat activista, assagista, traductor i escriptor, una carrera reconeguda amb nombrosos premis literaris i de traducció. Albert Sánchez Piñol és un antropòleg africanista format a la Universitat de Barcelona. Mentre feia la seva recerca doctoral al Congo a la dècada de 1990 va haver d'abandonar el país a causa de la guerra civil. Segons explicà a l'entrevista (26 de juny de 2015), la forma que va trobar per explicar l'experiència de la violència al Congo va ser la narrativa literària, que és la base de *La pell freda* (2012), el llibre que el va llançar a la fama i després del qual s'ha dedicat principalment a la premsa, l'escriptura de ficció i el guió cinematogràfic.

14. Entrevista a Francesc Serés Guillén, 15 de novembre de 2015.

d'elements que possiblement per això fan tan difícil classificar el llibre en un gènere literari, però que el converteixen, també, en una obra profundament antropològica.

4. TRANSITANT ENTRE FRONTERES

Talment com passa amb l'única etnografia publicada per l'antropòleg estructuralista francès Claude Lévi-Strauss, *Tristos tròpics* (1955), el llibre de Serés reuneix en un mateix espai la descripció, l'assaig i la ficció, per mostrar la realitat socio-econòmica d'una forma contemporània de l'altre «exòtic» (en el seu cas ho és gairebé tant l'immigrant com el pagès català), en unes terres que ens són tan allunyades i desconegudes per a l'urbanita barceloní com ho podien ser els bororó o els nambikwara dels marges del sistema colonial amb qui es trobà Lévi-Strauss a la selva de Brasil els anys trenta.

Així, igual com el francès, que escriví un diari de viatges que barrejava l'estil de les memòries, les reflexions antropològiques i idees filosòfiques sobre música o literatura, el llibre de Serés manté aquest estil memorístic que transita per diferents llocs, temps i idees, citant tant altres novel·listes com teòrics socials de la modernitat líquida, alhora que comparteix amb Lévi-Strauss una mirada crítica, tant sobre els fets observats com per la posició que ocupa l'autor-narrador en aquest context, sense evitar tampoc els retrets cap a la pròpia antropologia i el seu desinterès per conèixer i descriure la realitat d'aquest territori. Per la seva narració impecable i implacable de la pèrdua d'un món conegut a causa de les transformacions de la postmodernitat, Serés també comparteix amb *Tristos tròpics* una mirada fortament pessimista sobre l'impacte del desenvolupament capitalista sobre el medi ambient, la «reducció» del món a través de la globalització i els efectes de la presència d'una alteritat que ja forma part de la nostra realitat.

Escrit en un llenguatge precís, sec com la terra descrita, adust però profundament poètic, el llibre de Serés és un retrat amarg i desassossegat com la realitat que descriu: l'existència (supervivència) de centenars d'homes perduts en una terra de ningú que s'estén entre Lleida i

els Monegres. Homes, dones i infants vinguts de diferents parts del món —des d'Algèria fins a Ucraïna, passant per Mali, el Senegal, la Xina o Bulgària—, perduts en un territori de frontera que sembla la fi del món. En aquesta modernitat líquida que apareix globalitzada i etèria, Serés se'ns mostra com algú no tan allunyat d'aquests homes en moviment, de les seves experiències de desarrelament, precarietat i incertesa. Sense pretendre parlar en cap moment en nom d'ells, la seva capacitat de descriure els detalls de les seves «petites vides» (des d'una distància i alhora empatia envejables per qualsevol antropòleg), acaba oferint un relat de com viuen i entenen el seu pas per casa nostra aquestes persones vingudes d'arreu; però també com hi reaccionen els veïns que es troben amb aquesta dura realitat sense cap mena d'ajuda o suport extern.

L'obra és difícil de classificar dins de l'acadèmia perquè no compleix amb els cànons de l'etnografia, si bé es basa en les seves tècniques d'obtenció de la informació. Serés observa, pregunta, entrevista, comparteix moments i pren nota de les diferents trajectòries recorregudes per individus autòctons i «nouvinguts» (malgrat que fa tants anys que viuen a casa nostra que l'etiqueta ja no se'ls ajusta). A aquestes tècniques clàssiques del treball etnogràfic, l'anomenada observació participant, hi suma tota la seva experiència de més de quinze anys vivint i recorrent les terres del Segrià i el Baix Cinca. És el paisatge de la seva infantesa, l'espai que coneix i que intenta reconèixer malgrat els canvis que s'hi han produït en els darrers anys. En aquest sentit, allò que ens explica no és ficció sinó realitat etnogràfica, però barrejada amb reflexions teòriques i personals que l'acosten més a l'assaig que a l'escriptura antropològica. Tampoc s'acceptaria com a etnografia des de l'acadèmia perquè no compleix amb els estrictes requisits que se li apliquen: cal reproduir fidelment les transcripcions dels resultats de les entrevistes a través de la citació literal. Serés fa tot el contrari. Aglutina totes les experiències viscudes i recollides de les diferents persones que ha conegut i amb les quals ha parlat i les recrea a través de personatges de ficció que (re)presenten les vides de les persones reals. I aquí hi ha la gran paradoxa de l'obra: és justament aquesta «manipulació» narrativa de les diferents històries recollides (que impedeix que des de l'antropologia es pugui considerar *La pell*

de la frontera una «veritable» etnografia) el que li permet descriure la «realitat» d'una manera molt més intensa, directa i clara del que cap etnografia clàssica podria fer.

Així, malgrat no complir amb els cànons acadèmics, a parer meu *La pell de la frontera* és la millor (i, ara per ara, única) descripció etnogràfica que existeix sobre la realitat de la immigració extracomunitària a la Catalunya rural de finals dels noranta i principis del dos mil; centrada en la realitat de les terres de Ponent però no només. Seguint les passes del Candel que fa més de cinquanta anys ens regalava *Els altres catalans* (1964), Serés es converteix així en el cronista d'una realitat que teníem invisibilitzada aquells que no som del territori (no pas pels que hi viuen). Curiosament, Candel i Serés són els dos autors que, sense ser antropòlegs, han escrit les millors etnografies de dues realitats que cap antropòleg ha abordat amb la mateixa proximitat i profunditat (fet que tristament posa en evidència un problema greu que té la disciplina). Si en el cas de Candel era la immigració espanyola dels anys cinquanta-setanta del segle xx, Serés ens parla de la immigració no-comunitària dels noranta-dos mil. La diferència és que Candel en parlava des de la vivència de ser un d'ells, essent fill de la immigració de la qual parlava. Serés, en canvi, ens ho relata des de la perspectiva dels «nadius» que es troben el seu món alterat per aquesta presència vinguda de cop, no sé sap d'on. Però aplicar la perspectiva i les tècniques de l'antropologia li permet mostrar també la realitat dels «altres» forasters sense apropiar-se de la seva veu, sinó esdevenint-ne testimoni i cronista. Ara bé, si en el relat de Candel hi havia un punt d'optimisme, d'esperança en la capacitat d'acollida i adaptació dels immigrants i els seus descendents, en el text de Serés la visió és completament pessimista: no hi ha espai per a l'adaptació per a la gent que està de pas, ja sigui físicament o vivencialment. I, malgrat tot, aquests homes i dones són aquí, omplint i rejuvenint els pobles que els joves nascuts en el territori estan abandonant.

Tenim, doncs, molt poques veus que ens expliquin les diferents arribades migratòries a Catalunya i resulta que els dos principals referents que tenim són dues obres que no són etnografies, fetes per dos autors que no es poden considerar (o no se'n consideren) com a antropòlegs. Ambdós, però, són la millor forma que tenim de conèixer

la realitat d'aquests processos des d'un punt de vista que no vol ser, en cap moment, la veu del subaltern, que ens fan arribar a través de les seves obres.¹⁵

5. EN CONCLUSIÓ

Des de fa uns anys, tant en els estudis literaris com en la disciplina antropològica, s'han repensat els models narratius i les classificacions canòniques dels gèneres. Des del punt de vista de l'antropologia això s'ha traduït en dues formes oposades d'entendre la pràctica antropològica. Per una banda, la que s'aferra a les metodologies científiques per mantenir el màxim d'objectivitat possible per a complir amb els requisits de seguir essent considerada una ciència social (malgrat el reconeixement de la subjectivitat inevitable de la pràctica etnogràfica i de la importància de la posició personal de l'investigador). Per l'altra, els desenvolupaments més humanístics que van derivar en els anomenats *Cultural Studies* produïts sobretot als Estats Units a partir dels anys noranta. A Catalunya és el model positivista el que ha predominat de manera més hegemònica, fet que explicaria perquè en la majoria dels antropòlegs-escriptors entrevistats s'ha volgut mantenir de manera clara la distinció entre les dues formes de producció escrita. Ja fos esperant la jubilació per començar a escriure ficció, ja fos combinant les dues escriptures de forma paral·lela però clarament separada, o ja fos abandonant la professió antropològica per desenvolupar una trajectòria literària pròpia.

En aquest marc, el cas de Serés es distingeix de la resta pel fet que mai va arribar a exercir professionalment com a antropòleg i és per això que ell mateix no es reconeix com a tal. En aquest sentit la seva trajectòria no encaixa en els casos analitzats com a antropòlegs-es-

15. Juntament amb la publicació de Jordi Tomàs i Patrick Lambal, *El pescador que volia anar al país dels blancs* (2013), on Tomàs narra de manera ficcionada, en primera persona, la història de vida de Patrick Ejosa Lambal, un jove pescador senegalès que va intentar en tres ocasions arribar a les Illes Canàries viatjant per l'oceà Atlàntic amb altres migrants en fràgils embarcacions.

criptors, excepte per la circumstància que va tenir una formació acadèmica com a antropòleg. En si mateix es tracta d'un fet que podria considerar-se accidental, de la mateixa manera que va estudiar Belles Arts i de segur que aquesta formació també ha deixat empremta en la seva persona i, per tant, en la seva obra. Per què, doncs, situar Serés en aquest encreuament entre la literatura i l'antropologia? En aquest article s'ha volgut mostrar com l'obra de Serés, més enllà del seu valor com a material literari del qual es pot fer una anàlisi etnogràfica, té una doble vessant antropològica.

Sense poder afirmar que hi hagi una voluntat conscient d'aplicar una perspectiva antropològica en la seva obra, la proximitat amb la mirada crítica de la disciplina sembla evident en la forma com es documenta, en l'elecció dels temes que tracta i en la forma en què ho fa. D'una banda, trobem la voluntat de fer un retrat de la realitat social catalana (o almenys d'una part dels seus ciutadans) que és el fil conductor de tota la seva producció literària fins ara. De l'altra, hi ha la seva manera d'enfocar el relat centrant-lo en les realitats quotidianes de les persones que «no són ningú», però l'existència de les quals esdevé el fil a partir del qual entendre els fenòmens més amplis a què s'enfronta la societat actual. Tal com fa la recerca qualitativa de l'antropologia, que busca descriure les estructures socials a partir de les experiències personals a nivell micro dels subjectes: partir de la proximitat interpersonal, la participació en actes, converses i vivències compartides, per veure com la cultura, la política o l'economia travesen i s'expressen en els membres d'un col·lectiu a través de les seves històries. Una metodologia de recollida de dades que és palès que forma el substrat on es basteix el relat de *La pell de la frontera*.

Sembla innegable que la formació antropològica de Serés forma part de la seva pràctica com a escriptor, i que ambdues mirades —la creació literària i la documentació etnogràfica— es retroalimenten i cristallitzen en unes obres que, gràcies a la seva destresa literària, ens permeten conèixer la realitat d'una manera emocionalment i estèticament molt més poderosa que l'informe acadèmic. I també, per sort, que són accessibles a un públic molt més ampli al qual habitualment l'antropologia professional no arriba. Benvinguts siguin, per tant, aquests autors que desdibuixen aquestes fronteres literàries i acadè-

miques a través d'unes obres que, estiguin situades en un o altre gènere, són creacions igualment imprescindibles per al gaudi estètic i per al coneixement social.

BIBLIOGRAFIA

- AGUIRRE (1992): Angel Aguirre Baztán, *Historia de la Antropología Española*, Barcelona: Editorial Boixareu Universitaria.
- ARCHETTI (1994): Eduardo P. Archetti (ed.), *Exploring the Written. Anthropology and the Multiplicity of Writing*, Oslo: Scandinavian University Press.
- CARBONELL (2022): Eliseu Carbonell, «La estacionalidad como aprehensión del tiempo: literatura y antropología del tiempo en el Empordà de Josep Pla», *Disparidades. Revista de Antropología*, núm. 77 (2), ps. 1-14 <<https://doi.org/10.3989/dra.2022.026> [Consulta: 10 de març de 2023].
- CLIFFORD & MARCUS (1986): James Clifford i George Marcus (eds.), *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*, Berkeley: University of California Press.
- CLUA (2019): Montserrat Clua i Fainé, «Antropologia i literatura: l'ús de *Pedra de tartera* com a material etnogràfic», *Rassegna iberistica*, núm. 42 (112), ps. 447-460.
- CLUA & IRIBARREN (2015): Montserrat Clua i Fainé i Teresa Iribarren, «Antropología y literatura: el exilio catalán en México», dins AA.DD., *Periferias, Fronteras y Diálogos. Actas del XIII Congreso de Antropología de la Federación de Asociaciones de Antropología del Estado Español*, Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, ps. 2338-2361.
- ERIKSEN (1994): Thomas Hylland Eriksen, «The author as anthropologist. Some West Indian lessons about the relevance of fiction for anthropology», dins Eduardo P. Archetti (ed.), *Exploring the Written. Anthropology and the Multiplicity of Writing*, Oslo: Scandinavian University Press, ps. 167-196.
- FRIGOLÉ (1995): Joan Frigolé, *Un etnólogo en el teatro. Ensayo sobre Federico García Lorca*, Barcelona: Muchnik Editores.
- GEERTZ (1989): Clifford Geertz, *El antropólogo como autor*, Barcelona: Ediciones Paidós.
- MASSÓ (2020): Ester Massó Guijarro, «Tropos (de)coloniales en la fantasía antropológica de Sánchez Piñol: reconocimiento-extrañamiento como

- bucle identitario», dins Carmen Rodríguez Martín (ed.), *Un paseo entre las jaulas: ensayos sobre arte y naturaleza*. Granada: Comares, ps. 229-252.
- McGRANAHAN (2014): Carol McGranahan, «Anthropologists: Ready, Set, Write!», *Savage Minds*, <<https://savageminds.org/2014/01/20/anthropologists-ready-set-write/>> [Consulta: 10 de març de 2023]
- SANTAMARÍA (2021): Enrique Santamaría, «Entrevista a Dolores Juliano —realizada por Enrique Santamaría—: “Algunos granitos de arena sobre las prácticas y experiencias de escribir”», dins Dolores Juliano, *La magia de la razón. Memorias imaginarias de Cristina de Suecia*, Madrid: Dado Ediciones, ps. 153-170.
- SERÉS (2003): Francesc Serés, *De fems i de marbres*, Barcelona: Quaderns Crema.
- SERÉS (2006): Francesc Serés, *La força de la gravetat*, Barcelona: Quaderns Crema.
- SERÉS (2014): Francesc Serés, *La pell de la frontera*, Barcelona: Quaderns Crema.
- STOVER (1973): Leon E. Stover, «Anthropology and Science Fiction», *Current Anthropology*, vol. 14, núm. 4, ps. 471-474.
- TOMÀS & LAMBAL (2013): Jordi Tomàs i Patrick Lambal, *El pescador que volia anar al país dels blancs*, Barcelona: Pòrtic.
- WULFF (2016), Helena Wulff (ed.): *The Anthropologist As Writer. Genres and Contexts in the Twenty-First Century*, New York : Berghahn Books.